

89-9
L 65

Walsts,

winas wara un formas.

(Ši walsts šinatnes pamata mahzibam).

Sastādījis

Fr. Wihtolīns.

Lattveesku
Sēmnēku Sāweeniba.
1918.

302322

L, R

89-9

L 65

LIBRARY OF THE
ASTORIA

L
34

Walsts,

wixas wara un formas.

(Si walsts sinatnes pamata mahzibam).

Sastahdijs
Fr. Wihtolinſch.

Latweeſchu
Seinneeku Saweeniba.
1918.

Latviesku Semneku
Savienibas biblioteka Nr. 5.

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

0306025447

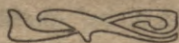
Gewadam.

Wahzu walsts kanzlers Dr. grafs fon Hertlings sawâ reichs-
taga runâ par meeru ir teizis: „Mehs nedomajam Igaunijâ waj
Widsemê nostipriņatees, bet mums ir tikai weena wehleschanâs:
ar tureenēs j a u n e e m w a l s t u o r g a n i s m e e m
peh3 kara dšihwot labâs, draudšigâs atteezibâs“. Bet pee mums
nemeen naw isweidojees walsts organisms, — wehl pat pats walsts
jehdseens ir loti nesklaidrs plašchos tautas slahnos un bes tam
walsts ideju pee mums stipri apkaroja un sah3kaja leelincefi sawâ
waldišchanas laikâ.

Runajot par „nazonalo walsti“ leelo patstahwigo tautu presê,
un ari pee mums, wahrda „walsts“ weetâ mehds leetot ari wahrdu
„naziju“, ar kuru apšihmê walsti kâ politiska weenibu. Bet abeem
šcheem wahrdeem šaturâ ir katram saws atšewišch3s jehdseens.
Šah3dai wahrda „nazija“ leetoschanai ir sawa wehštore. Franzijâ,
Napoleona III. ahre3â politiska pamatojâs us nazionalitates (tauti-
bas) prinzipa. Šcha prinzipa labad walsts un nazionalitates jeh-
dseeni klu3st prakšê glušchi weenadi. Domas, ka katrai na-
z i j a i (t a u t i b a i) t e e š i b a n o d i b i n a t e e s
par patstahwigu, neatkari3gu walsti,
ir dšiki pamatotas un nepahrprotami to isteiz ari Kreewijas rewo-
luzionarâs demokratijas wiszeh3laksais losungs par tautu pašchno-
teifšchanâs teešibam: „Meers bes anekšijam un kontribuzijam us
tautu pašchnoteifšchanâs pamateem!“ Ziteem wahrdeem, katrai
tautai dota brihwa eespeh3ja pašchai lemt, ar kah3du walsti un zif
leelâ mehrâ wina grib šaistitees, jeb waj ta grib buht patstahwiga
walsts weeniba. Us nazionalâs arweenibas prinzipa pamata sawâ
laikâ nodibinajâs tã Itali3ja, tã Wah3zija, tã Balkanu walstis —
Rumanija, Serbija, Bulgari3ja, Greeki3ja, Melnskalne un tagad meh3
redsam, ka Kreewijas politiskâs rewoluzijas laikmetâ šomi un uk-
raineesch3i jau nodibinajusch3i sawas nazionalâs republikas. Bet us
walsts un nazijas išsch3iribu sawufahrt norah3da atkal, peemehram,
tah3da leela walsts kâ Austro-Ungari3ja, kura nodibinajâs 19. gadu
šmtena beigâs no 9 tautibam.

Tagad, kur eeejam latweeschu tautas, tā nazijas garīgās un politiskās atdzimšanas laikmetā, mums jāzēnschas tikt brīhweem neween kulturelā, bet ari šaimneeziskā un galwenais politiskā šinā. Muhsu lihdsšchinejā wehsturisiskā pagahne, gadu šinteneem ilgais garīgās un šisiskās werdsibas laikmets, un politiskie apstahli ir nomahkuschi tautas nazionalo gribu, gribu us patstahwibu, walsti. Tautas plaschakajos šlahnos walsts jehdseens pilnigi šweschs un nepasihstams un daudsi wehl neaptwer, to ihsti nosihmē wahrds „walsts”. Walsts instinkta audsinaschana un nostiprinaschana tautā stary zitu šekmejama ar walsts jehdseena populariseschānu un noschaidroschānu.

Latweeschu presē wispahri naw wehl lihds šchim mehginats noschaidrot un apskatit no walsts šinatnes weedokta „walsts” jehdseenu. Šhis brochuras noluhšs — wina fastahdita un galwenām šahrtam tulkota pehz Maslawas uniwersitates priwatdozenta Jesimowa walsts šinatnes kursa, — tad ir : popularā walodā noschaidrot walsts jehdseenu, usrahdit walsts organizācijas fastahwdatas, walsts waras šunkzijas un daschadās walsts formas. Tad, kad muhsu teesiskā apšinā buhs šchaidri un noteikti šchee jehdseeni, mehš pratim pareisi nowehrtet un weeglaki šaprast muhsu tagadejās šabeebriskās dšihwes parahdibas, šalihdsinot eeguhtās atšinas ar dšihwes ihštenibu.

I. Walsts un walsts elementi.

1. Walsts.

Walsti radoschais un walsti apweenojoschais elements ir walsts wara, furai klauſa wiſi, kas apdſihwo ſinamu teritoriju (terra — ſeme), neatkarīgi no tā, pee kaħdas zilts, dſimtas waj nazijas tee peeder. Sinamas walsts tauta faſtahdas no zilweſeem, kuru apweeno padoſchanàs kopigai walsts warai, pateizotees furai tauta eeguhſt ſtipru eekſchigu organiſaziju. Walsts ir organiſeta tauta. Walsts organiſazija faſtahdas no ſeſoſcheem elementeem: eedſihwotajeem, teritorijas, furu apdſihwo tauta, un weenigàs waras, kura apweeno tautu weenà weſelà kopibà. Wiſi ſchee elementi war buht loti daſchadi weidoti un reiſe ar to wini peeſchir walstij daſchadu rakſuru, radidami weenu waj otu walsts tipu. Bet kaħdu ari walsts tipu mehſ neapſlatitu, ſatrà no wineem mehſ atradiſim uſrahditos elementus — tautu, waru un teritoriju. Upſlatiſim tagad ſatru no wineem atſewiſchki.

2. Wara.

No wiſàm trim walsts faſtahwdakam wara ir tas organiſe-joſchais ſpeħſ, kuruſch apweeno ſinamas teritorijas apdſihwotajus weenà weſelà kopibà un tà rada organiſetu tautu. Waras buhtiba weegli ſaprotama ja mehſ uſmanigokt noweħrojam daſchadus ikdeenas gadijumus, kuru atkahrtojas wiſados weidos gandriħſ ik uſ ſoĶa. Mehſ ſinam, ka tehwaſm ir wara pahr behrneem. ſchi wara paſtahw eekſch tam, ka tehws war pawehlet ſaweem behrneem un peħdejeem japaklauſa, ja padodas tehwa pawehlei pat tos gadijumos, kad wini to newehletos. Un wiſur, kur ir wara, wina iſpauſchas no weenas puſes — ka waldiba, pawehleſchana, wirswaldiba, no otras — ka padoſchanàs, apakħneeziĶa, paklauſiſchana.

Wara ir ſatrà ſabeedriſkà organiſazija, waj tanu buhtu wiſplachakà ſabeedriba ar tuħſtoſcheem beedu, waj ſleħgiz intims pulziſch, kuruſch faſtahw no nedaudſeem. Jo zilwekſi apweenojas ſabeedribàs, ſaweenibàs, lai ſaħneegiu tos daſchados mehħus, kuru naw weizami weenam atſewiſchkam zilwekam. Bet ſchos mehħus v ar ſaħneegt lik tad, ja ſabeedribà ir weena wadoſcha griĶa, kura ruħpejas par kopigeem ſaweenibas mehħeem. Tahda wara, kura pawehl un wada pawehlu iſpildiſchanu dſihwè, riħkodamàs ſaweenibas, pulzina u. t. t. wahrðà, ir ſaweenibas wara.

Walsts ir leela un sarežģīta organizācija. Dabīgi, tā ari viņa ir weena walsts wara, kura pawehl un seko tam, tā wif walsts lozekli ispilda viņas pawehles. Bet walsts, tā organizācija ar sawu sewišķlu walsts waru, stipri atšķiras no zītām šabedribas apweenibam, kurās ari ir, tā jau minejam, šabedribas wara. Akcionaru kompanijā, finanšiskā beedribā, sporta pulzinā, politiskā partijā u. t. t. mehš redsam, tā šho saweenibu beedri klauša saweenibas warai tikai tik ilgi, kamehr viņi peedalas finanšiskā organizācijā. Pehdejai naw tahdu lihdsēktu, ar kureem tā waretu p e e š p e e s t padotees saweem lehmumeem tahdu sawu lozekli, kūršč to newehleios. Šabedriba war viņu tikai iislēgt no sawa wibus un nepaklausīgais beedrs war kaut kuru břiħdi aiseet no viņam nepatīkamas organizācijas. Tā tad peedališčanās šchahdās šabedribās, tā ari viņu pawehlu ispidišchana ir pilnīgi labprahīga un břiħwa. Euhš, kapehž tahdas organizācijas no ļauj par b r i ģ w ā m š a b e e d r i b a m.

Turpretim, ja finanšiskā walsts lozeklis neispilda, walsts waras pawehles un preešchraštus, tad pehdejā viņu peespeesch ispidit tos. Peemehram, peedseš nesamašatos nodoktus, ar waru nodod kara deeneštā tos, kuri šlēpjas no kara klaušbas u. t. t. Walsts wara, tā redsam, ne tikai pawehl, bet war ari peespeesch, un ari peespeesch ispidit pawehles. Walsts warai tā tad ir špaidu raksturs. Katram tagadejās šabedribas lozeklim, kur wiņšč ar neatraštos, weenmehš nahšas dšiwot weenā waj otrā walsti un ispidit šchis waras likumus, jo naw wirs semes tahda stuhra, kūršč nepeederetu šchdai walstij. Tā tad walsts ir š p a i d u o r g a n i š a z i j a ar š p a i d u w a r u.

Walsts wara ir a u g š t a š ā w a r a, jo naw waras ahrpus viņas, kas tai diktetu likumus. Ir wehl treschā walsts waras pašhme — p a t i t a ģ w i b a. Sedomasimees, tā Kreewijas walsts warai wajadsetu padotees Wahrijas walsts warai. Tad beidsamā, bes šchaubam, buhtu augštākā wara un reišē ar to Kreewija nebuhstu wairs patstahwiga neatkarīga walsts. Bet Kreewija ir walsts, kapehž tā viņas walsts wara ir augštākā wara neween walsts eefšheene, us sawas teritorijas, bet ari neatkarīga un patstahwiga ahrpus sawas walsts robescham. Šho patstahwibu ļauj par š u w e r e n i t a t i. Kapehž ari patstahwigu walsts waru ļauj par š u w e r e n u w a r u, un walsti — par š u w e r e n u walsti.

Tā tad walsts wara ir a u g š t a š ā un p a s t a ģ w i g a w a r a ar š p a i d u r a š t u r u. Lihds ar to war teikt, tā walsts wara ir neaprobeshota. Bet tas ir tikai teoretiski. Praktiski jau pašchas walsts raditā teesiskā eekahria, likumi, ir pirmais walsts waras eerobeshojums. Protams, walsts wara war mainit efoščo teesisko šahrtibu. Jautajums tik, tā

tas isdarams, jo teesīfo pahrmainu wirseens neaifarajas weentigi no walsts waras, tā tahdās. Gandrihs wišās tagadejās walstis teesīfās eekahrtaš pamata elementi ir peršonibas teesības — us dšihwi, ihpačhumu, brihwibu, personas neaifkaramibu u. t. t. Šhīs teesības, kuras isjihnitas gadu šimtau ilgās, nišnās jihnās, zeeschi šaistas ar šabeedribas psihologiju un teesīfo apšiau, ar furu walsts warai jarehšinas, jo wairaf tahdās walstis, kuras šabeedriškā doma ir štipra. Kā lašakais peemehrs šhāi šinā ir ta pati Anglija, kura radija neaprobeshotas walsts waras jehdšeeuu.

3. Teritorija.

Kā otru walsts elementu minejām teritoriju. Sem pehdejās šaprot to šauššemes un uhdens platibu, kura wald ašinamas walsts wara. Šhīs wispahr peenemtais apšihmejums papildinams wehl tikai lai šinā, ka ari gais š tagadejā karā teef usluhšots par walsts teritorijas šastahwelementu. Teritorijas robeschās ir eeslehgta walsts wara: wiš, kas apdšihwo šhīs walsts teritoriju, klawša un padodas šhīs walsts augššafai warai; žilas walsts wara te newar pawehlet. Tapehž pilnigi šaprotams, ka walsts teritorijas robeschas apšihmejamas šoti noteikši un šingri.

Ja mehš šlatišim žauri šaut kuras walsts wehšturi, tad redšēšim, ka winas robeschas ir maintijuschās — te paplašchinajuschās, te šamašinojuschās, atkaribā no to jihnu rezultateem, šahdas nahžees wešt ar šaiminu walštim. Ušwaretāja walsts parasti atnem no ušwaretās daku no winas šemes un tā paplaščina šawas teritorijas robeschas. Karojoščo walstu robeschas šatru reiši pehž kara teef no jauna wilktas un apšihmetas, noslehdšot atteežigus šawštarpišus lihšumus. Robeschas parasti mehds atšihmet pehž šinameem noteikšteem geografiškeem purkšteem — upem, šalneem, pilšehtam, šahdšham un t. t.

Grūhtakti noteikt robeschas us jūhras, jo tur newar nemt par mehrauflu nekahdus noteiktus, nemainigus punktus. Senaf jūhras robeschu noteiza atšahšlums no krašta — šif tahku, žif tahli šneedša leelgabala šhahweens no krašta, waldija atteežigās walsts wara. Bet lihds ar tehnikas atšihstibu leelgabala šhahweena tahšlums wairs newareja buht par robeschas noteižēju, jo dašhadu šistemu leelgabalu šhahweeni šneedša neweenadus atšahšlumus. Tapehž tagad walstis weenojuschās šlaitit jūhras robeschas trihs angšu jūhdšes*) atšahlu no krašta. Jūhra trihs angšu jūhdšchu platumā teef usluhšota par tās walsts tā šaužamo teritorialo uhdēni, kurai peeder krašts. Uš šhīs robeschas šahšās neitralee uhdēni.

*) Angšu jūhdse lihdsinas — apmehram 1½ Kreewijas werštim.

d e n i. Kugis. fursch eerodas teritoriales uhdenos ir padots atteezīgai walsts warai; neitralā joslā — wiensch padots š a w a s walsts likumeem t. i. tās walsts, sem furas flagas wiensch atrodas.

Widus laikos un ari jaunakajos — lihds frantschu rewolucijai, — walsts teritorija škaitijās par waldneeku priwatu ihpašchumu. Wiensch wareja to pahrdot, apmainit, nowehlet kà mantojumu; pehz wina nahwes teritorija tika dalita starp mantineekeem u t. t. Tā, peemehram, Habsburgu monarkijā (Austrijas) waldneeku namā leelu lomu spēheja isdewigas austreeschu monarchu laulibas, pateizotees furām wini puhrā dabuja lihdsi herzogistes un ķehninu walstis. Tahds pat priwattēfisks raksturs bija walsts teritorijai ari Kreewijā, Mašlawas periodā, kad knasi un zari ufluhfoja kreewu „semi“ kà šawu priwattumu. Tagad kulturwalsts teesibu laikā teritorijai ir publiski — teefisks raksturs: wina ir walsts šastahwelements un teel ufluhfota kà dšihwa organizma daļa un tapehz walsts teritoriju atšihst par nedalamu un neatšawinamu. Šchis likums, kuru pirmo reisi pasludinaja 1791. gadā frantschu konstituzija, dšihwē protams, beeschi teel pahrakahpts. Jo nereti pehz katra neisdewiga kara weena waj otra walsts ir spēesta atdot prelineekam šahdu šawas teritorijas daļu, lai tikai ušturetu spēhlā walsts neatkaramibu. Bet tahdi gadijumi neapgahsch walsts teritorijas nedalamibas prinzipu, tāpat kà šahjas waj rofas atkemschana operazijas zekā nebuht wehl nepeerahda to, ka zilweka organizms bes šahdeem eerobeschojumeem war tikt šadalits.

4. Eedšihwotaji.

Teritorija eesilpst walsti kà šastahwelements, ne pati par šewi, kà šistika leeta, (šeme, uhdens, gais), bet zaur teem zilwekeem, kuri apdšihwo wina un padodas šinamat walsts warai. Šchee zilweki ir walsts eedšihwotaji, bes kureem, kà treschā nepeezeeschamā elementa, naw domajama walsts. Walsts eedšihwotaji ir wišī zilweki, kas apdšihwo šinamu teritoriju, tā tad ari ahšemneeki, kuri tikai pagaidam atrodas walsts robeschās: ari wineem japadodas tās walsts warai, uš furas teritorijas tee dšihwo. Škemot šcho gadijuma elementu, wišī pahrejee walsts pastahwigeē eedšihwotaji ir walsts — tauta, t. i. tahdu zilweku šopiba, kuras šawstarpigi apweeno padošchanās weenai un tai pašchā walsts warai. Raugotees no šchī redšes weedokļa, tautas lozeļki ušskatami kà walsts pawalstneeki. Bet tautai ir ari šinamas teesibas pret šawu walsti: wina war prašit šew aistahwneežibu, winai ir politiškas teesibas, t. t., wina war peedalitees walsts jautajumu išschērščhanā. Šchāi gadijumā tauta uštahjas newis kà pawalstneeku, bet pilšonu šopiba. Tā tad katra atšewišchā tautas weeniba, atšewišchs zilweks ir weenā

un tai pa'chā laifā pawalstneeks un pilsonis; weenā un tai paschā laifā — wińsch padodas walsts warai un ari ustur spehķā un aistahw sawas teesibas. Protams, pilsonu teesibu apmehrs katrā walsti ir sawads: jo kulturelaka, demokratiskaka un brihwaka walsts, jo plaschakas un pilnigakas winas pilsonu teesibas. Tapehķ pilsona teesibas war usluhķot ķā pasihmi, pehķ kuras war spreesť par sinamas walsts ķ. beedriķķās attihķības lihmeni.

Bet ari walsts tauta naw nebuht weenada un weengabala masa. Sinamas walsts tauta, leetojot ķcho wahrdu eepreeķķch pasķaidrotā nosihmē, parasti ķastahw no daschadām tautibām t. i. nazijam. Tā mehķs greestees ar usfaufumeem pee kreewu tautas, ķaprotot sem winas ari wiķas tās nekreewu tautibas, kuras apdihwoja kreewijas walsti. Kā redsam, walsts „tautas“ jehdseens nefasķan un naw weenads ar „nazijas“ jehdseenu. Walsts tautas pasihme ir, ķā jau mineķām, — padoschands weenai un tai paschāi walsts warai. No ķchī redses weedokķa kreewi, ebreji, latweesķhi, tatari, pokī u. t. t. ķastahda kopā kaut ķo weenu weselu, neluhķojotees us ķcho tautibu eesķeķeju daschadibu un beesķhi pat sawstarpigu naidu. Walsts tauta ķchahķdā wahrda nosihmē ir tikai a h r e j a weeniba.

Turpretim nazija rodas eesķķeķeķas weenibas un apweenibas ķekā, jo winas loķķķus, ķā tahķus nefasķta beesķhi ween nekahķda ahreķa wara, bet gan P o p e j a s w e h s t u r i ķķās p a g a h t n e s a p s i ķ a, ķas dķimuse sinamā nazijā gadu ķimteneem ilgos pahrdshwojumos. Nazionalo ķakaru un ķaisķhu dķimsķhanas proķeķs ir analogiķķs tuwu draudsības juhtu nodibinasķhanas gaitai diwu zilweķu starpā. Weķakū un ķentķķhu weenadi dķihwes apstahķķi un eesķaidi, kuras ķā nemanamu mantoķumu ķanem ķatrs nazijas loķķķis jau no dķimsķhanas, ķopeķa waloda, darķs un zihņas — rada kopigus pahrdshwojumus un weenadi nosķanotus raksturus. Wiķs tās atstahķ sinamu eesķaidu ari us nazijas loķķķu ahreeni, bet pats galwenais — weido nazionalās weenibas juhtas, kuras miht katrā sinamas tautibas indiwidā, zilweķā. Nazionalās weenibas juhtas, kuras dķimist ķopeķās wehķturisķķās dķihwes proķeķā un ir no ķahķuma nekķaidras un nenoteiķķtas, nazijai garigā sinā peeangot wehķķah pahrwehķķķas par nazionalās weenibas apķķu. Ne wairs ķirds noķautas, bet nazionalā griba un prahts ķaka ķatram nazijas loķķķim: tawa dķihwiba waj nahwe atķarajas no tawas tautas tahķakā listena — brihws, patstahwigs un neaķķarigis tu wari ķuht weenigi ķaur tautu. Tahķda apķķina rodas ķewisķķķi zihņas momentos, ķad nahķas ķadurķees ar ķitām nazijam un ķad wajaga ķewi, ķā naziju, stahķdit pretim otrai naidigai tautai. Nazionalās pasķhapķinas moķķhands laikmetu pasķhulais pahrdshwoķam ari mehķs un latweesķķhu tautai, ķā tahķdai, ir peenahķis laiķs usķahķķť sawu nazionalās

tapschanas zetu. Tagadejais laikmets raksta latweeschu tautas wehsture lapas puses, pehz furam buhs spreeschams, waj numis buhs dsihwot fa tautai, waj mirt.

Nazionala apšina, reis pamodusees, dsihwo arween, attihstas un peeaug. Winas galwenā, ahreja isteilsme ir nazijas wa l o d a. Taisni walodas dsihwibā konzentrejas un isteizas nazijas garigā dsihwe. Mihlestiba us sawu naziju wispirms un wispilnigakti manama sawas mahtes walodas mihlestibā, dairakstneezibas zeenišchanā, jo tur wispilnigakti eemeesota muhsu nazionalās radischanas spehja. Tapehz ari wišas tās nazijas, kuras zensčas nomahkt un apspeest kaħdu zitu tautibu, wispirms zensčas isnihdet schis tautibas walodu, gan školās, gan waldbibas eestahdēs u. t. t. Naziju apspeeschana trauze kaħrtigu walsts dsihwi un ir teelafā netaisniba pašaulē, jo katrai nazijai, tapat fa katram atšewišklam indiwidam, zilwekam ir sawas ihpatnibas, sawas spezielas teekšmes un dahwanas, saws raksturs un pašaules šapratne. Attihstot schis nazijas atšakirtibas pašhmes un pahrwehšhot winas kulturelās wehrtibās, nazija lihds ar to dara bagatafu un wispušgatu, tā walsts, fa ari wišas pašaules kulturu. Tā tad nodrošchinot wišam nazijam, kuras eetilpst walsts šastahwā, nazionalās attihstibas un patšahwibas brihwibu, walsts nesaudē neko, bet tikai nostiprina šewi un škušt bagatafa. Lihds ar to walsts ispilda sawu peenahkumu pret zilwezi: zilwezes labklaħjiba aiskarajas, fa garigā, tā materialā šinā no atšewišcho naziju ihpatnejas bagatibas un daschadibas, šaistot wisus šchos naziju ihpatnejos kulturās eeguwwumus weenā harmonišlā kopibā. Zilwezes pilnigakas un augstakas attihstibas šekmeschana ir eespehjana weenigi tad, ja atšewišklam nazijam teek dota eespehja dsihwot un brihwi attihstitees, ja winas paščas war lemt par sawu listeni un brihwi weikt to darbu, mišju, preekš kuras winas juhtas aiznatas.

Tagad mehs redšam, fa katrai nazijai ir teekšba pastahwet un attihstitees, tapt par walsti, ja to wehlas tautas griba. Schis prinzijs tika wispirms formulēts un pašludinats 1789. g. no leelās frantschu rewoluzijas. Bet lihds šchai deenai wišch wehl naw realisets, iswests dsihwē: wehl arween wešela rinda naziju teek apspeesta no žitām leelafām; wisšahpigakti šchai šinā nahzees zeest ir muhsu tautai, žil ilgi ween par wina wehsta usglabajuschās wehstures lapas puses. Nazionalee šrihdi un wajaschanas buhtu neeespehjami tik tad, ja katra nazija raditu patšahwigu walsti, waj ja katrai tautibai buhtu garanteta wisplāšchakā autonomija.

II. Walsts waras funkcijas.

Ja walsts wara sinamas teritorijas robeschās ir augstākā un neaprobešota wara, tad, pats par sevi saprotams, ka walsti war buht tikai weena tahda wara. Ja mehš peelaisham, ka pastahw diwas waj wairak tamlihdfigas waras, tad bes schaubam starp winām iszelsees zihna un kahda no tām uswarēs pahrejās. Schi wara tad arī buhs augstākā walsts wara. Bet zihna war buht gara, winas isnahkums nenoteikts un neslaides un eedshwotaji tad nesin, kahdai warai klawst. Lihdfigos gadījumos walsti truhst augstākās waras, winā atrodas beswaras, t. i. anarēijas stahwokli. Tamlihdfigā stahwokli walsts nokluhst beeschi spehju walsts pahrmainu, rewoluziju gadījumos. Bet anarēija newar turpinatees ilgi: walstij draud galigs sabrukums. Peemehram Polija, kad winā waldija ilgi anarēija, beidsa pastahwet kā patstahwiga walsts un tika sadalita wairakās daļās. Tā tad, bes eepreekshejam walsts waras pasihmem, winai peemiht wehl weena — walsts wara ir weenīgā augstākā wara.

Buhdama weenīgā, walsts warai nahklas weikt plaschus un daschadus usdewumus. Neskatotees us walsts waras darbības daschadību, mehš waram ischkirt schai darbībā tomehr trihs galwenos wirseenus jeb tā sauzamās trihs walsts waras funkcijas un schis trejadās waras ir: likumdošana, teefas un walsts ispidu jeb administratīvā wara. Pirmā no winām noteiz normas, likumus, kas wada wifu walsts teefisko dsihwi un eefahrtu. Schi eefahrtā ir stipra weenigi tad, ja likumi teef arī kā peenahlas ispiditi. Capehž walstij jaruhpejas par likumu aisstahweschānu, kas teef sašneegts ar walsts teefam.

Daschāi aisstahwenezibai ir daschadas formas Diwi kaimini, peemehram sastrihdejusches par sawām robescham: katrs no wiweem apgalwo, ka winām esot ihpaschuma teesiba us strihdigo semes gabalu. Lai strihdu ischkirtu, wini greeschas pee walsts waras, kura teefnescha personā norahda pareišās robeschas un pawehl winas eewehrot. Schini gadījumā strihds teef ischkirts ar to, ka teefnesis noskaidro teesibas, kuras lihds schin bija neslaidras. Zilos gadījumos teesibas teefatjau notās, peemehram, peespeeschot teesibu normu, likumu pahrkahpeju ispidit winas: parahdneekam jaaismaksā kreditoram, ihpaschneekam jaatdod anemta manta u. t. t. Beigs, wisbargakais aisstahwenezibas weids ir fods, kuru teefnesis usleek apsuhsdetam par galwenālo teesibu normu (likumu) pahrkahpechanu: „Cew nebuhs nokaut“, „Cew nebuhs sagt“ u. t. t.

Wisplafchakà un wisdaschadakà ir waldischanas, administratìvâ wara. Wispirms wina ir likumu un teefas lehmumu ispidu wara. Ispildu wara pilnigi padolalikumam.

Bes schis, sinamam normam padotàs waldischanas, ir wehl a u g s t a k à walsts waldischana. Wina raksturs tas, ka fawà darbiba ta naw un newar buht eepreefsch norobeschota ar likumu panteem. Gandrihs waj wisa tà fawzamà a h r e j à p o l i t i f a, starptautisko atteezibu nofkaidroschana un uftureschana, newar tift eepreefsch paredseta likumu krahjumos. Bet ari walsts eefschejà dshiwè, kad fabeedrislās dshiwes attihstiba ir strauja, peenahlas darbotees schai augstakai walsts waldischanas warai gadijumos, furi naw paredseti likumos. Tapat ari naw wehlams, ka stingreem nelokameem likuma nosajijumeem wifos fihkumos buhtu faistita semes trdsneeziskà un ruhpneneziskà dshiwè, jo pehdejà attihstas ahtri, likumu noteikumi turpretim nowezo un naw tif ahtri mainami, kapehž fihkumos war trauzet ruhpnenezibas attihstibas gaitu. Walsts warai jawada un janoteiz semes ekonomiskà dshiwè, bet sche likumeem jaet rofu rokà ar ahtri steidsoschos dshiwè. Gruhti usflaitit wifus tos eefschejàs dshiwes jautajumus, furi eetilpst augstakās waldischanas waras kompetenzēs. Ihsumā war teikt, ka winaï peeder walsts a h r e j à s un e e f s c h e j à s p o l i t i f a s w i r s e e n a n o t e i k s c h a n a. Ta atstahj eespaïdu us weselu sinamu walsts dshiwes laikmetu, jo runà taitchu par „realzijas laikmetu“, „liberalisma strahwu“, „apweenoschanas poliitku“, „imperialisma laikmetu“ sinamà walst u. t. t.

Pareisai walsts waras darbibas (likumdoschanas, teefas, walsts waldischanas) ispidischanai ir tikpat leela nosihme preefsch walsts dshiwes, kà pareisai elposchanai, baroschanai, weelu mainai u. t. t. preefsch dshiwneeka organisma. Salihdsinajums ar dshiwneeku organismu polihds ari isschert jautajumu, kahdi nosajijumi ir nepeezeschami, lai walsts wara darbotos pareisi. Sareschzita dshiwneeku organisma fatru dshiwibas funkziju (darbibu) ispilda teeschi, spezieli schim noluhlam radits organs. Tapat ari walsts darbiba war buht pareisa tikaï tad, ja likumdoschana, teefa un waldischana (administracija) buhs schertti weens no otra un patstahwigi organi. Schahda walsts waros isdalischana teesibu finatnè top nosaukta par w a r a s d a l i s c h a n u. Mahziba par waras dalischanu faistita ar frantschu filosofa Monteskje wahrdu (dshwoja 18. gadu simtena pirmà pusè). Wina grahmata „Par likumu garu“, kura isnahža 1748. g., atstahja leelu eespaïdu us politiskās domas attihstibu neween franzijà, bet wisa Eiropà un Amerikà. Schis grahmatas pamata doma, jauna un faistoscha preefsch fawa laika ir ta, ka fatras semes likumi wina „gars“ rodas ne pehž zilweku patwatās un wehleschanās, bet ka tos rada

ta farešgità un daschada apfahrne un tee aptahkti, kahdos walsts dšhwō sinamā momentā. Bet ne til daudš ņhi doma ņaistija wina laikmeta zilwekus : tee bija ņajuhšminati par to grahmatas nodatu, kurā autors usstahda un isschkir jautajumu : „Kā nodroschinat pilsonu politiško brihwibu ?” Sem brihwibas Monteskje ņaprata teesibu darit katram wisu, *f a s n e b i j a* aisseegts likumos un ņa neweens nebija ņpeessts darit to, ņas naw pawehlets likumā. Ziteem wahrdeem, brihwiba — droschiba no waras patwatibam. Lai waru neweens neleetigi neisleetotu un lai nodroschinatu brihwibu no patwaribam, Monteskje mahzija, ņa warām wajagot buht wairakām un schkirtām, lai winas weena otru eefuretu ņawās robeņchās.

Trihs walsts waras — likumdoschanas, teefas un ispildu, — nedrihkti nekad pehz Monteskje mahzibas, buht apweenotas weenā zilwekā waj diwos, bet katrai no winām jabuht patstahwigai. Likumdewejs, kursch weenā un tai paschā laikā buhs ari likuma ispiditajs, zentisees radit warmahzigus (tiraniskus) likumus, lai tāpat tiraniski iswestu tos dšhwē. Walsts waras dalischana Monteskje reds politiškās brihwibas nodroschinashanu.

Waras dalischanas teorija atstahja leelu eefaidu uš wisu tautu politiško isbuhwi. Wispirms wina usnehma Seemet-Amerikā, kur ņhi teorija ir likta Saweenoto Walstu usbuhwes pamatos ; wehlaki wina peenehma ari zittas amerikānu walstis. Schis teorijas prinzipt eetwerli ari frantschu „Zilweka un pilsonu teesibu deflorazija” un wini ir realisetti Franzijas republikā. No Franzijas minetee prinzipt wispirms nostiprinajās teesiskā apšnā, bet wehlaku pahrwehrtās darbojoschās teesibās wisās Eiropas zeitsemes tautās. Tagad wairs naw neweenas ziwilisetas tautas, kurā leelakā waj masakā mehrā nebuhtu iswesta dšhwē waras dalischana. Wisās ziwilisetās walstis likuma deweja wara atrodas tautas preekschstahwu rokās ; teefas waru pahrsin un wada ņewischks organs — teefa ; beidsot ispildu waras preekschstahwis walsti ir monarchs waj presidents, kursch lopā ar ministreem ņastahda *w a l d i b u*.

Waras dalischana ir weens no teem noteikumeem, kursch nodroschina pilsonu brihwibu ; bet tas wehl nebuht nenoshmē, ņa ņhi brihwiba ir pilniga. Pehdejais atkarajas newis no waras ņadalischanas, bet no ta, ņa organiseta wara. Schis organizazijas aglwenakee prinzipt ir ņeloschi.

Lai likuma deweja wara darbotos peenahzigā kahrtā, ir wajadšigs, ņa wina atrastos tautas resp. winas preekschstahwu rokās. Kā redsam, tad likumdoschanas waras organizazijā galwenakā loma peeschkirama tai kahrtibai, uš kahdas pamata teel wehleti preekschstahwi, jo no schis kahrtibas atkarajas, waj wehlamee preekschstahwi (deputati) isņeis tautas

gribu waj ne. Pareisai wehleschanu fahriibai t. i. pareisam wehleschanu teesibam jaapmeerina sefoschas pamata prasibas: Wehleschanam jabuht wis pahrigam t. i. wiseem peeauguscheem walsts pilsooneem sinama wezumâ, bes dsimuma, ihpafchuma un dshwes weetas isschkribas ir teesiba peedalitees wehleschanas. Wehleschanam jabuht we enlihd sigam, t. i. katram wehletajam ir tikpat dauds balsis ka ziteem. Wehleschanam janoteef a isflahti (flepeni), t. i. lai us wehletajeem netiktu darits eespaids un lai wineem nenahktos zeeft no weenas waj otras partijas deht sawas balsis nodoschanas par labu sinameem kandidaateem; balsis janodod ta, ka neweens newar redset par fo balsots. Bes tam wehleschanam jabuht teescham, t. i. wehletajam balsis janodod bes starpneeziibas, teeschi, personigi, jo tikai tad war nodibinatees zeeschas faites starp tautu un winas preeschstahweem, un tikai tad eespehjama stingra wehletaju registrazija un kontrole. Beidsot wehleschanam jabuht proporzionalam t. i. famehrigam, lai ari sinams tautas masafums, grupa waj schkira waretu suhtit sawus preeeschstahwjus. Tahda fahrtâ wairakums newar patwarigi apspeest waj preeet garam masafumim.

Lai teefas wara waretu pareisi ispidit sawas funkzijas — nostiprinat walsti teesibas un likumas, ka ari ruhpetees par wina pareisu ispidischanu un fodit par teesibu un likumu pahrfahpfschanu — wajadsis, ka teesneschi buhtu briswi no katreem ahrejem, blakus eespaideem, ka wini sawos lehmimos waditos tikai no pateesibas. Tas eespehjams tikai lai gadijuma, ja par teesnescheem teef wehleti spehzigakee un tikumigakee zilweki, ja teesneschi neatkarigi, ja wineem garanteta personibas neaifflaranimiba un nodroschinats materialais stahwoflis.

Beidsot ispidu jeb administratiwa wara ir pareisi organiseta tik tad, ja wina zeeschi padola likumeem, ja wina atbild teefas preeeschâ par wisam sawam nelikumigam darbiban un teem saudejumeem, kahdi zelas zaur to privatam personam. Demokratiskas walstis waldiba, t. i. ispidu wara, atbildiga neween teefas, bet ari tautas iswehletu preeeschâ. Ja tautas preeeschstahwjt neatfihst sawas waldibas fokus ahrejâs waj eeschejâs politikas sinâ par leederigeem waj wajadsigeem, tad wini issaka tai neustizibu un waldiba ir speesta atteiktees no waras, dodot weetu tahdam kabinetam, kursch bauda parlamenta peekrischanu un usfizibu. Schahda waldibas atbildiba parlamenta preeeschâ teef nosaukta par politiskoa atbildibu.

Tahdas ir walsts waras funkzijas un tee pamata likumi, us kureem atbaltas schis waras pareisa organiseshana. Beidsama nodaka apskatifim daschadâs walsts formas,

III. Walsts formaš.

Teritorija, eedšihwotaji, walsts wara ir tee nepezeesčamee elementi, kuras sastopam katrā walsti. Neskatoties uz to mehš finam no wehstures un tagadejās dšihwes, ka walsts weidi (formas) ir tik dažādi, jo ščo pamata elementu raksturs un wīnu apweeniba noteiz walsts šchahdu waj ziadu usbuhwi. Mehš labi finam no wehstures, kahdu milsu eespaidu us walsts formu atstahj teritorija: wīnas geografiskais stahwollis, klimata noteikumi, semes buhwe un t. t. Fenīkijas stahwollis pee juhras pahrwehrtā to par tirdsneezibas walsti, bet tirdsneeziba šawukahrt atstahja šawu eespaidu us religiju, mahkslu, finatni, wahrdu šakot us wīnu Fenīkijas walsts garigo seju. Nilupes raschigais apgabals pahrwehrtā Egipti par semkopibas walsti. Bet semkopiba bija tas pamats, us kura isauga tik toti interesantā egipteeschu kultura, kura atstahjuse leelu eespaidu us wīšas zilwezes attihstibu. Greekijas kalnainais apgabals šekmē maso, šewi noslehgto walstu raschanos. Turpretim plaščhais Kreewijas lihdsenums neradija nekahdus šchēhrschlus preeksch leelas walsts usbuhwes.

Ari eedšihwotaju raksturs — wīnu rahšas un nazionalās ihpaščhibas — atstahja eespaidu us walsts attihstibu, lai gan tas naw matematischi stingri un noteikti kontrolejams un nosakams. Senais greekis, kuresch mihleja ismalzinatu garigu kultura, mahkslu, poesiju, nebij spēhjijs radit tahdu warenu pasaules walsti, kahdu uszehla stingrais romeetis; šlahwu nazionalā eesihme — šildoschānās šahre, orgonisešanas nespehja — bija par eemeslu daudšam neweifšmenim un gruhteem brihscheem neween Kreewijas, bet ari Balkanu šlahwu wehsture. Turpretim angļu — šakšchu aukstasniba, peetureschānās pee sistemas un šabeedriškums pahrwehrtā jau XIII. gadu šimtenī Angliju par pilsonisku brihwu walsti. Bet wisleelākā, isščkīroschā nosihme preeksch walsts usbuhwes ir trescham elementam — walsts warai, kura no teritorijas un eedšihwotajeem, ka tikai walsts elementeem rada orgonisetu weenibu, pahrwehresch tos par walsti. Walsts waras orgonisazija ir galwenais klasifikazijas prinzijs, t. i. pašihme, pehz kuras šchēirojamas wīšas walstis dažchādās grupās. Tahda klasifikazija palihds dažchādās walstis weenot us sinameem pamateem un reišē ar to atwezglina wīnu ispehtišchanu.

Pehz walsts waras orgonisazijas wīšas walstis šadals diwās grupās: monarhijās un republikās. Monarhija (greeku wahrds: monos — tikai weens, arehe — wara; monarhija — weenwariba — weenwaldiba) ir tahda walsts usbuhwes

forma, kur walsts wara wišā pilnībā atrodas weenas personas rokās, kur weena zilweka wara isteiz wišas walsts gribu un wehleschanos.

R e p u b l i k a (res publica — šabeebriska leeta) ir preteja walsts eefahrtas forma: wiņā walsts wara peeder ne weenai personai, bet wairakām. Walsts waru republikā representē tā tad newis weena persona, bet leelaka waj masaka koleģija. Bet tamlihdīga walstu šadalischana monarkijās un republikās ir tikai pati wispahrigakā klasifikacija: wehstūrē mehš mahžamees pasiht kā daščadu monarkiju, tā republiku tipus.

Wisagrafais monarkijas tips ir **teokratija**, kur monarču usluhko kā deewibu waj winas weetneeku. Teokratijā beeschi ween patwaldneeks teef uskatiits kā teeschi no paščas deewibas šwaidita buhtne. Teokratisku monarkiju mehš atrodam gandrīst waj wišās wežakās Austrumu walstīs. Eģiptē Waraws škaitijās par deewa Ofirisa dehlu. Japanā wehl pat tagad keisars teef titulets par „šaules dehlu.“ Austrumneežiskais usskats par monarču un wiņa waras deewišķīgo izšelschanos isplatas ari us reetumeem, šewišķi Makedonijas Aleksandra laikā, kad pehdejo eģipteesču preesteri pašludinaja par „šaules dehlu“ un kad Aleksandrs šeelais ari pats šahka domai, ka wiņš ir no deewišķīgas zilts. Romā austrumneežiskee usskati wispaščaki isplatas keisaru laikmetā, kad nodibinas keisara kulta; šahkot ar Dioklezianu šhis kulta un keisara deewišķīgums teef ofiziali šludinats un ašsichts. No jaunako laiku walstim kā teokratija usluhkojama šenakais Romas pahwesta apgabals, kad pahwests škaitijās par Petera weetneeku un zaur p. h. dejo ari par Jesusu Kristus weetneeku un kad reisē ar to wiņam peedereja ari pašaulīgā waldneeka wara.

Tiziba par keisara waras deewišķīgo izšelschanos bija šewišķi štipra un plaški isplatijusees widus laikos. Taisni widus laikos tika eewesta no ebrejeem preešwinatā waldneeka šwaidišchana, ar šo apšihmeja augstakās waras ideju, šo teeschi no Deewa šanem waldneeks. Tad pat widus laikos šehņina tituli rodas isteizeens „zaur Deewa šehlastibu“ ar kureem wahrdeem bija isteikts un apšiprinats waldneeku waras deewišķīgums. Šhi tiziba usglabajusees wehl deesgan ilgi pat jaunakos laikos, un tagad par wiņu atgahdina kroneschanas zereemonija un minetais titula isteizeens „zaur Deewa šehlastibu.“

Us Romas keisaristes drupam radās jauns monarkijas tips — **patrimonialā monarkija**. Šho walsts weidu raksturo tas, ka monarču wara wiņā atbalstas us šemes ihpaščuma: monarčs ir walsts teritorijas ihpaščneeks. Šho monarkijas tipu radija widus laikmeta eefarotaji, kad šehņinš šagrahba uswareto šemi, pašludinaja to par šawu ihpaščumu un wehlaši isdalija to šaweem palihgeem — wafakeem. Angļu walsts teefibās wehl lihds šchim

laikam ir usglabājees jēhdseens, ka monarchs — ir wīsas Anglijas teritorijas ihpašchneeks; protams, šchim wehstūrīklam jēhdseenam naw wairs nekahdas praktīskas nosīhmes. Kā patrimoniala monarkija usskatama arī kahdreīsejā Masķawas walsts, kad leelknaši un wehlat zari usluhķoja „freemu semi“ kā šawu m u i š u.

Widus laika patrimonialā walsts ir tagadejo Eiropas walstu preelščtezis, weens lozellis garajā walsts attīhstības gaitā. Sefojot šchai ewolūzijai, mums eefpehjams nowehrot un apskatīt arī zitus monarkijas tipus. Feodalās walsts eedšihwotaji nebija weenmulīga pawalstneeku maķa, wīseem wineem nebija weenadas teefības un ne wīsus šaistīja weenadi peenahķumi pret waldneeku. Feodalā walsts sastahdijās no kahrtām un grupām; katrai no tām bija šawadas teefības un preelščhrozības. Galwenās kahrtas bija sekofčas: waldneeki-wafaki-muiščneeki; garīdsneezība; pilsehtas šabeedribas, kuras ar pilsehtu ekonomīskās waras peeaugšchanu eeguht trefčās walsts kahrtas nosīhmi; beigās dšimīkaudis, semneeki, kuri wīšā šawā wairumā bija bī jēbķahdām teefībām un nenehma aktīwu līhdsdalību šabeedrišķā dšihwē. Starp šchām šķīram norīšinājās pastahwīga zihna. No otras puķes, zihna tīka wēsta starp šķīrām un waldneeku: katra no šchim trim kahrtām zentās nostīprināt un īskarot šew leelāķas teefības, šaščaurīnot waldneeka waru. Šcho zihnu gala rezultats bija tas, ka galu galā patwaldneeka wara tīka eerobeschota no kahrtu teefībām, un ķehninām wenmehr nahjās greestes pee tām deht palihdsības un līhdsdarības, galwenām kahrtām — pehķ naudas un tapehķ tee bija špeesti periodīski šaķaukt kahrtu preelščštahwu šapulzes. Tā radās jauns walsts weids, kurešč top no šauktis par kahrtu preelščštahwneezības monarkiju. Eobalos šchi weida monarkijas paraugus mehš šastopam franzijā XIV., XV., XVI. gadušimtenos — generalschtatu usplauščšanas un rosmīgās darbības laikmetā, kad frantschu ķehnini greesās pee teem deht padoma un palihdsības.

Bet gandrihš waj wīšās Eiropas kontinenta (šausfemes) walstīs kahrtu zihna ar monarkīstīsko waru beidsās ar pehdejās uswaru. Ķehnini wīspirms zentās eeguht no kahrtām pasta hwīgās teefības un pilnwaras ušturet karaspehķu un eewahķi nodoktus. Reīš wīni bija šew nodroschinajuschi katašpehķu un naudu, ķehnina rofās atradās špehķa un waras awoti; teem newajadseja wais kahrtu palihdsības un tapehķ tee nesafauza wairs kahrtu preelščštahwu apšpreedes. Kahrtu līhdsdarība walsts dšihwes wadiščanā tā tad īšbeidsās, un līhds ar to suda eefpehķa mašināt kahrtu antagonīsmu (naidu), kuras tagad bija pilnīga patwaka. Ķehnini īsmantōja šcho antagonīsmu un atnehma kahrtām wīnu wezās teefības un priwīlēģijas, kuras bija īskarotas no

monarheem to wahjibas laikmetā un kuras leelā mehrā eero-
šchoja monarkistisko waru. Kā leels kaweklis šchai zihnā starp
kahrtām un monarhu parasti ufstahjās wezās dšimlās muischneeku
zimenes, kuras zihligi usglabā un aistahw kahrtu patwakibas.
Ēai nowehrstu šchos trauzetajus us wehstures škatuws, atleezigos
laikmetos rodas tahdas personas kā Ludwigs XI. Franziā un
Jahnis Breesmigais Kreewijā. Dehz wīnu ašwaineem darbeem
parasti wairs nepazelas balsis, kas aistahw kahrtu preekščrozibas
un teesibas, bet wīnas špeests nīweleetes, tapt weenlihdžigas
šawā padewibā un paklausibā monarha gribai. Patwaldneeks
rofrata no šewis tad wīsus eepreekščejos eerošchojumus, wīna
wara top absoluta, neaprošchota. Kahrtu monarkija suhd un
wīnas weelā rodas jauns monarkijas tips — a p s o l u t ā
m o n a r k i j a. Šchahdas monarkijas leelisks un pilnigi iswei-
dots peemehrs ir frantschu walsts Ludwiga XIV. waldišchanas
laikā, ta keisara laikā, kuram peeder wehsturiskais pašhitamais
isteizeens, kursch wispilnigaki isfmet absolutisma buhtibu:
„Walsts — esmu es.“ Tahdos pašchos usskatos bij ari šchi keh-
nina pehzteišchi. Kehnini nezeeta nekahdus mehžinajumus apro-
šchot wīnu „deewišcho“ waru. Un tauta tizeja šchai „deewiš-
čibai.“ Ludwigi XIV. til dšiti deewinaja, ka pee wīna nahza
šlimneeki, žeribās kluht weseļi weenigi no kehniņa rofas peeskahr-
ščanās. Kad walsts eedšihwotaju griba un wehlesčanās tika
kajam mihta un kad leelakais muischneeks walsti — kehnišč
ruhpejas weenigi par personigo labkļahjibu, tad pilnigi šapro-
tams kluht nahkamā Ludwiga, Ludwiga XV. eemihkotais
isteizeens: „Dehz mums — kaut waj uhdens plūdi!“

Uwar usrahdit neweenu Eiropas kontinenta walsti, kura
nebuhtu pahrdšihwojuse monarkistisko absolutisma laikmeta.
Dehdejais ir kā nepezeeschama stadija walsts organisma attihšibā.
Tahda absolutisma nošhne isflaidrojama ar to wehrtigo wehstu-
risko lomū, kahdu spehžigs ispildit un ari pateesi ispildijis monar-
kistiskais absolutisms. Wispirms wīnsch šakauseja daudzas šihlās
politiskās weenibas, kurās bija šakaldijusees wīsa feodālā Eiropa,
leelās nazionalās walstis. Franzija, kura tikdauds reiš padšinuse
šawus kehnikus, tagad, republikanisko ideju waldišchanas laikmetā,
ar pateizibu atžeras monarkistiskā absolutisma laikmetu šawas teh-
wijas wehstūrē, jo wīnam tai jāpateizas ir par šawu nazionalo
weenibu. Tad wehl, wedot zihnu ar kahrtam, — isnižinot wīnu
privileģijas, nolihdšinot soģialās neweenlihdžibas — absolutisms
reišē ar to šelmē wairak waj masak weenadas eekahrtas un apstah-
klu rāščanas walsts eekšchēnē. Bet tahdos apstahktos dšimst un,
pats galwenais, aštraki isplatas jaunas idejas un jauna kultura.
Tahdā kahrtā absolutisms ir šagatawojis semi un islausis žeku
preekšč Eiropas teesiskās un kulturalas attihšibas augstakas stadijas.

Mušfu deenās naw wairs absolutās monarkijas ne Eiropā, ne wairs Ašijā, šchaj wežā „austrumneeziskā despotisma“ schuhpuli. Winas nosuduschas, dodamas weetu plūgakai monarkijas formai, a probeščotai waj konstituzionelai monarkijai. Šchis monarkijas formas buhtibu wislabati war šaprast, ja šalihdsinam to ar absoluto monarkiju, kuras truhkumi šā radija pašchas konstituzionelās šahrtibas ideju, tā palihdsēja pehdejai isplalitees Eiropā

Absolutās monarkijas raksturiga pašhme ir ta, ka winā tauta neņem nekahdu lihdsalibu walsts waras darbībā: šchahdā monarkijā ir tikai pawalstneeki, pilsonu winā naw. Reisē ar to rodas absolutās monarkijas otra pašhme: ta, ka tauta winā ir tikai pawalstneeki, neņem dalibu likumdošanā, tad naw ari walsti nekahdu garantiju, ka teesibas un likumi, kuras nodibina walsts wara, šaskan ar tautas teesisko apšinu, ka winā aishahw tautas interesēs, bet ne atšewišku personu waj grupu privilegiijas. Turklah wehl, ta ka wiša wara pilnigi atrodas weenas personas-patwaldneeka rokās, kursch pašš šahw ahrpus likuma un naw padots teesibu normam, tad naw ari walstij garantijas, ka walsts wara eewehros teesibas, kuras ta pati radijuse.

Šchee absolutās monarkijas truhkumi ir nowehrsti konstituzionelā monarkijā. Pehdejās raksturigalās pašhmes ir šekofšas: 1) tauta waj tautas preešchšahwji peedalas likumdošanā, 2) wara ir dalita. Ar pirmo ir garantets, ka likumdošanas wara masakā waj leelakā mehtra dauds pilnigaki eewehro šawā darbībā tautas interesēs un teesisko apšinu, nekā absolutā monarkijā. Ar otro ir šesneegts tas, ka waras, kuras weena otru eerobescho un kontrolē, nepahršahps šawu pilnwaru šprauštās robeschos. Kopā nemot — tautas preešchšahwju peedalischšanās likumdošanā un waras dalischšanās — garantē, ka walsts wara šawā darbībā un atteezibās pret pawalstneekem eewehro likumus t. i. winā ir teesiskā. Euhš, šapehš konstituzionelu walsti šauj ari par teesisku walsti, bet abas pamata garantijas — tautas preešchšahwneezibu un waras dalischšānu — par konstituzionelo prinzipu.

Protams, walsts waras atkariba no teesiskām normam ir šatrā walsti daschada. Tā Anglija, šā Turzija, abis konstituzionelās monarkijas. Bet Anglija šahw nekamehrojami augšat par Turziju šā šawas teesiskās eefahrtas šipruma šinā, tā šawas waras likuma eewehroschānas un pilsonu teesibu nodroschinaschānas šinā. Tā tad Anglijā un Turzijā ir weenas un tās pašchas teesiskās walsts idejas daschadas pašahpes, realiseschānas weidi. Šchahda išschēriiba atkarajas no daschadas waras organizijas — winas organu ušbuhwes, šawštrpīgām atteezibām, pilsonu atteezibām pret walsts waru, ar wahrdū šafot no ta, kas

Ĥopā ſanemot teef ſaufts par walſts Konſtituzionele e e ſ a h r t u, waj i h ſ a k i — par wiņas Konſtituziju.

Sewiſchki no ſwara walſts waras organifaizija, jo no ſchis pufes wiſwairaf draud likuma neewehroſchana, nepadoſchanās teefiſſam normam. Tas teef nodroſchinats ar to, ſa waldbiba (miniſtri) ſaſtano ſawu darbibu ar tautas t. i. wiņu preeſchſtahwju gribu. Bet taħda waldbiba eefpehjama tikai tad, ja wiņa ſaſtahw no miniſtreem, kuru uſſtati uſ. eefſchejo un ahrejo walſts politiku ir weenis prahtis ar parlamenta domam. Dats par ſewi rodas tad likums, ſa, lai tas tiktu ſaſneegts, wajadſigs miniſtrus iſwehlet no parlamenta wairafuma lozefkeem. Konſtituzionele walſts, kurā patwaldneefs pee miniſtra iſwehles eewehro ſcho likumu, ſauzas par p a r l a m e n t a r o m o n a r ģ i j u. Parlamentarā monarģijā waldbneefs pa aſti uſaizina kā pirmo miniſtri tās partijas liberi t. i. wadoni, kurai parlamentā ir wiſwairaf balſis un uſtiž wiņam iſwehletees pahrejos miniſtrus waj kā mehds ſazit — uſdod ſaſtahdii kabinetu. Dats par ſewi ſaprotams, ſa premjera (pirmais) miniſtrs iſwehles ſew kā beedrus tikai taħdus, kuri ſtahw tuwu wiņa uſſtateem un pahrlēezibai. Euhk, ſapehž parlamentarā monarģijā „kabinets“ ir weenmehr tā ſauzamā ſ o l i d a r ā w a l d i b a: ja tautas preeſchſtahwji nepeekriht weenam no miniſtreem — iſteiz wiņa politikai neuſtižibu, tad paraſti aiſeet no waldbibas ſtuhres wiſs kabinets.

Konſtituzionele, bet neparlamentarās walſtis patwaldneefam ir brihwa miniſtru iſwehle: pehdejo domas war neween iſſchĳirtees ar tautas preeſchſtahwjeem, bet ari ſawā ſtarpā. Taħda waldbiba, protams, newar buht ſolidara, wiņa ir tikai no ahropufes a p w e e n o t a. Wiņa war paſtahwet pat tad, ja ta nebauda tautas preeſchſtahwju peekriſchanu: pehdejee war iſteikt kategoriſku neuſtižibu weenam waj otram miniſtrim, tomehr taħds miniſtrs paleef ſawā weetā, ja tik wiņſch naw ſaudejis waldbneefka uſtižibu. Konſtituzionele neparlamentarā walſti waldbiba tā tad atbild monarģa, bet ne tautas deputatu preeſchā.

Konſtituzionele eefahrtas dſimtene ir Anglija. Wiņa lehnina jihna ar kahrtam, preteji pahrejām walſtim, iſbeidsās ne ar lehnina, bet kahrtu uſwaru. Wiſſenakais taħdas uſwaras peemi-nekſis ir 1215. gada E e l a i s B r i h w i b u R a ſ ſ t s (Ĥ a r t i j a), kurā bija jau paſludinati angļu pilſonu galweno teefibu pamati. Bet ſchis teefibas galu galā garantetas weenigi ar lehnina ſolijumu tās nepahrĳahpt. Naħtoſchā Anglijas politiſkā wehſture ſawā buhtibā galwenām kahrtam aſpogulo zenschanos iſſtrahdat weſelu garantiju ſiſtemu, kuras nodroſchina angļu tautai teefiſku, ſtingru likumos eerobefſchotu walſts waru.

Ţchis darbs tika weikts lehnam, g duſimteneem un tihri praktiſkā zefā — iſſchĳirot atſewiſchkos gadijumus un jautajumus,

lahdus katru reisi ustahdija pati dšihwe. Angli naw isdomajuschi sawu konstituziju: pehdeja nodibinajusees pamasam la gadu simtenu attihstibu rezultats. Sihmigi ir tas, ka Anglija ir weeniga walsts, kurai naw rakstitas konstituzijos, dokumenta, kurā buhtu usrakstita un apstiprinata winas walsts eekahrta. Sawas walsts eekahrta buhtibu paschi angli šaprata tikai pehž Monteskje rakstu parahdischanās. Pateizotees Monteskje angļu konstituzionelās eekahrta šaprašana isplatijās wišā Eiropā un tahdā zekā konstituzionelā ideja palika par wišu eeguwunu. Luht, šapehž Monteskje škaitas par tagadejā konstituzionālisma tehwu, lai gan konstituzionelās walsts dšimtene ir Anglija.

Kontinentālā Eiropā konstituzionelā eekahrta tika eewesta wispirms Franziā un no šchejeenes wina isplatijās ari us žitām walstim. Bet „wežā lahtiba“ netika pahrweidota pamasam, ewoluzijas zekā, ka tas bija Anglija: wina tika gahsa nifnās žihnās, pa leelakai dafai rewoluziju zekā. Šahlot no XVIII. g. š. beigam lihds pat muhsu deenam, mehš waram nowehrot, ka pahr Eiropu dodas wefels tahdu rewoluziju wilnis, pehž kurām tautas eeguhst šew pilsonu teesibas un lihdsdalibu walsts likumdošanā. Kreewijā pirmās pilsona brijwibas un teesibas tautai peedalitees likumdošanā tika isšarotas 1905. g. rewoluzijas laikā. 1905. g. 17. oktobra manifests pasludinaja šchis teesibas, kuras wehlaš gan tika eerobeschotas un apžirptas. — 1906. g. pawasari tika apstiprinata Walsts Dome un Padome. 27. aprili 1906. g. šanahža šopā pirmā Walsts Dome un no šchi momenta Kreewiju war usluhšot par konstituzionelu ne parlamentarišku monarkiju, jo waldbibas wara atradās pilnigi keisara rokās: wina ministru iswehle bija pilnigi neaprobeshota. 1917. g. februara-marta rewoluzija gahsa Kreewijā monarkiju un winas weetā šahjās pagaidu waldbiba, kura ta pascha gada 1. septembri pasludinaja Kreewiju par demokratišku republiku.

Republika, ka jau minejām šchis nodatas šahkumā, ir tahda walsts eekahrta forma, kur wara atrodas ne we nas, bet wairaku personu rokās, waj pat peeder wišai tautai. Lihds ar to isšchitami wairaki republikas weidi. Ja wara atrodas ne d a u d s personu rokās, tad tahda republika teel šauktā par o l i g a r c h i j u, kahdu mehš šastopam, peemehram, šenās Greekijas wehšturē. Ja wara atrodas kahdas priwiligetos šchiras rokās, ka tas bija, peemehram, Wenezijas republika, tad šchahdu walsts weidu šauj par šchiru waj a r i s t o k r a t i š k u republiku. Muhsu deenās ne oligarchiju, ne aristokratišku republiku wairs naw. Winu weetā šahjusees d e m o k r a t i š k ā republika, kurā wišai tautai peeder wara. Tauta, reis winai peeder wara, war ari wišā š a w ā m a š ā šcho waru realizet, ka tas bija šenās Ūtenās, waj waj šenā Nowgorodā un Pleskawā. Tahdas demokratiškas republikas teel šauktas par t e e š c h ā m d e m o k r a t i j a m.

Dats par ſewi ſaprotams, ka teeſchas demokratiſjas war paſtahwet tikai maſās, neleelās walſtis. Kā ateneeſchu, tā Pleſkawas un Nowgorodas walſtis eeilpa ſinamos zentros, pilſehtās: wiſai walſts tautai tā tad nebija gruhti ſalaſitees, lai iſſchirtu walſts jautajumus. Bet iſweſt dſihwē teeſchu demokratiju, waj nu Kreewijā, waj Franziā, waj Kinā, kur ari eeweſta republikaniſka walſts forma, — naw nemas eeſpehjam. Tpehž radās zita republikas forma — preekſchſt h w n e e z i ſ ſ ā d e m o k r a t i j a w a j k o n ſ t i t u z i o n e l ā r e p u b l i k a, kur tauta waru nodod ſaweem iſwehleteem: preſidentam un tautas preekſchſt a h w j e e m. Jaatſihmē, ka ne wiſās tagadejās republikās walſts waras preekſchgalā ſtahw weena perſona — preſidents, bet ka ir walſtis, peemehram, Schweize, kur republikas preekſchgalā atrod is preſidijas kolezija, ſaſtahwoſcha no wairakām perſonam. Ari Kreewijas tagadejās republikas preekſchgalā weenmehr atradusees no wairak perſonam ſaſtahwoſcha „pa-gaidu waldiba“ waj „tautas komiſaru padome.“

Preſidents ir walſts preekſchſtahwis un ſopā ar miniſtreem ſaſtahda waldibu; pehdejā, tā tad, ſtahw adminiſtratiwās waras preekſchgalā; turpretim tautas preekſchſtahwi iſpilda likumdoſchafchanas funkzijas. Kā redſam, konſtituzionelā republika ir ſtipri weenada ar konſtituzionelo monarkiju; iſſchirtibu rada weenigi walſts galwas ſtahwoſtis. Monarhs — ir neatbildiga un dſimta perſona, t. i. troni manto wina teeſchais gimenes pehžnahzejs un par waldneeka darbeem ir atbildigi miniſtri; preſidents turpretim ir wehleta un atbildiga perſona. Schahda weida republikas tipiſks peemehrs ir Franziyas republika Daſchās republikās likumdoſchanā nem teeſchu dalibu, ſewiſchli ſwarigos gadijumos, neween tautas preekſchſtahwi, bet wiſa tauta, balſojot par ſinamu likuma projektu. Schahdu wiſpahrigu tautas nobolſoſchanu ſauž par referendumu. Pehdejais paſtahw daſchos Schweizeres kantonos un daſchos Seemelu-Amerikas ſchtatos. Tā rodas ſewiſchka jaukta demokratiſkas republikas forma, kurā preekſchſtahwneeziſkā demokratiya ſaweenota ar teeſchi-demokratiſko eefahrtu.

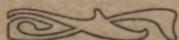
Ja niehs tagad mehginafiim noteikt, pee kahdas walſts fategorijas peeſkaitama Wahzija, tad mehs redſefim, ka lihds ſchim apraſtitā^s walſts eefahrtas formas, wehl neaptwer wiſus gadijumus. Protams, wiſpirms Wahzija ir konſtituzionela neparlamentariſka monarkija, bet ſchis apſihmejums neiſteiz kahdu ſewiſchli intrefantu un ſwarigu Wahzijas walſts eefahrtas paſihmi, kura to atſchkir, peemehram, no ſenās Kreewijas, tahdas pat konſtituzionelas neparlamentariſkas monarkijas. Ari Franziya un Schweize — demokratiſkas republikas, tomehr pehž ſawas walſts uſbuhwes winas atſchkiras weena no otras.

Ja wehriĝi apŝtatifim Schweizes un Wahzijas walŝts uŝ-
buhwi, tad redŝefim, ka abas winas ir walŝtis, kuras paŝchas
faŝtahw no aŝewiŝŝfām paŝtahwigām walŝtim. Tā tad blaŝkus
weenkahrfŝhām walŝtim paŝtahw tā ŝauzamās ŝalifŝtās
walŝtis, kuras rodas no wairaku walŝtu apweenoŝchanas ŝopigā
weenibā. ŝahhda apweenoŝchona war buht daŝchada. Auŝtro-
Ungarija, peemehram, ir reala unija, t. i. walŝtis, kuras ŝaiŝti-
tas ŝawā ŝarpā ŝikai ar to, ka winām ŝopigs ŝeifars. Unija —
politifŝkā noŝihmē, wiŝpahri ir diwu waj wairaku walŝtu apweeno-
jums ŝem weenas waras ar leelaku waj maŝaku paŝtahwibu
eeŝŝeĝās leelās. Realā unijā katra no faŝtahwa walŝtim ir pi-
nigi paŝtahwiga — ŝuwerena walŝts. Tapehĝ ari Auŝtro-
Ungarija, weeniĝās realās unijas peemehrs, top ŝaukta par dua-
liŝtiŝko monarkiju. Zeefŝchaka walŝtu ŝaweeniba ir federazija
waj ŝaweenota walŝts: walŝtis, kuras eetilpŝt ŝopeĝā fede-
razija, ŝaudē ŝawu ŝuwerenitati un klaufa ŝopeju ŝaweenotu
waj federatiwu waru. Pee ŝchahdām federazijam peeder:
ŝweize, Wahzijas ŝeifara walŝts un Seemet-Amerikas ŝawee-
notee ŝchati. Beigās ar atteezigu peemehru tuwaki paŝlaidroŝim
federatiwās republikas jehdseenu un ŝaturu.

Seemet-Amerikas ŝaweenotās Walŝtis, kā jau minŝts, ir ŝa-
wee oia waj federatiwa republika. Tŝchetredŝmit aŝtoni ŝchati
tur ir tagad apweenoti ŝopigā republiku ŝaweenibā, bet katra aŝe-
wiŝŝkā republika — ŝchats uŝglabajuŝi beŝ wiŝpahrnazionaliās
waldibas ŝawu aŝewiŝŝko waldibu weeteĝā republika, katra
ŝchata ir ŝawa konŝtituzija. Katrs Amerikas piŝŝonis, dŝihwodams
ŝawā ŝchata, war juŝters kā neaŝkarigā walŝti. ŝikai nauda un
paŝta markas ir wiŝĝaur weenadas un ori wiŝpahreĝās ŝopeĝa
preŝidenta wehŝeŝchanas iŝ pehĝ 4 gadi atĝahdina, ka ŝchee ŝchati
ir weena weeniga walŝts.

Katram ŝchataim ir ŝawi liŝkumi, ŝawas li umdoŝchanas ŝa-
pulĝes t. i. tautas preeŝŝŝtahwju ŝaeimas (parlaments), kuras iŝdod
weeteĝos liŝkumus, pahrwalda ŝinamo ŝchatu, noteiĝ nodokŝus, eezel
teeŝneŝchus, wada weeteĝo ŝkolu leetas u. t.

Federazijas ĝolwenais mehriŝis — dot eeŝpehju aŝewiŝŝfām
tautam un apĝabaleem uŝturet ŝpehŝā un iŝkopt ŝawu ihpatneĝo
materielo un ĝarigo kulturu. Wiŝpilniĝaki, protams, tas eeŝpeh-
ĝams tad, ja katra tauta iŝmanto ŝawas dabifŝlās teeŝibas, —
rada ŝawu paŝtahwigu walŝti.

Saturs:

Cewadam.	3—4 l. p.
I. Valsts un valsts elementi	5—10 l. p.
1. Valsts	5 l. p.
2. Wara	5—7 l. p.
3. Teritorija	7—8 l. p.
4. Cedsihwotaji	8—10 l. p.
II. Valsts waras funkcijas	11—14 l. p.
III. Valsts formas	15—23 l. p.
Satura rahditajs ,	24 l. p.

No kara zensuras atwehlets.

Drukats „Lihduma“ drukatawâ, Walkâ.

[0.20]

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0306025447

Matja 50 kop.